

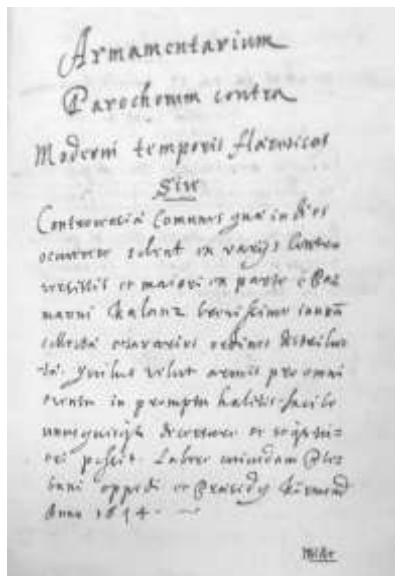
BÁTHORY ORSOLYA

Armamentarium Parochorum

Egy 17. századi Kalauz-kivonat*

Az egri főszékesegyház könyvtárában található 207 lapos latin nyelvű kézirat az *Armamentarium Parochorum contra Moderni temporis Haereticos* [Plébánosok az újkori eretnekek ellen bevethető fegyvertára] címet viseli.¹ A bőrkötéses, kézzel írt könyvecske alcíméből kiderül, hogy a magát csak „körmendi plébánosként” emlegető szerző főleg Pázmány *Kalauz*ából a protestánsokkal vitára okot adó kérdéseket gyűjtötte össze, és tárgyalta azokat a számára alkalmas sorrendben.²

A *Kalauz*t kivonatoló pap azt ígéri továbbá, hogy az általa nyújtott fegyverek segítségével (armis) akárki felveheti a kesztyűt és védheti meg magát hatékonyan az eretnekekkel szemben. A kötet provenienciája nem ismert; elképzelhető, hogy ez a kézirat is Telekesy István egri püspök könyvgyűjteményével együtt érkezett Eger-

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport főmunkatársa. A tanulmány a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj és az NKFIH/OTKA K 115859 sz. pályázata támogatásával készült.

¹ Egri Főegyházmegyei Könyvtár, K VIII. 76. A továbbiakban *Armamentarium*. Itt köszönöm meg Löffler Erzsébetnek a kézirat fotózásához nyújtott segítségét.

² A kézirat címe: *Armamentarium Parochorum contra Moderni temporis Haereticos sive Controversiae communes quae in dies occurrere solent ex variis Controversiis et maiori ex parte e Pazmanni Kalauz brevissime collectae et in varios ordines distributae, Quibus velut armis pro omni eventu in promptu habitis facile unusquisque decertare seseque tueri possit, Labore cuiusdam Plebani oppidi et praesidii Körmend Anno 1674.*

be, bár possessorbejegyzés nem található benne.³ Telekesy esetleg a győri egyházi levéltár őreként tehetett szert a kötetre.

Az Iványi Sándor által összeállított az *Egri Főegyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa* a kézirat keletkezését 1614-re teszi annak címlapja alapján.⁴ A kézirattal kapcsolatos vizsgálódásaimat is először ezzel az 1614-es évszámmal kezdtem. A szerző magát Körmenđ várának és városának plébánosaként határozza meg, joggal merült fel hát bennem a kérdés: ki volt a körmenđi plébános 1614-ben? Rendszeres egyházi schematismusok híján a Körmenđ történetével, a város vallási viszonyaival foglalkozó szakirodalmat kezdtem el bogarászni, így csakhamar kiderült, hogy 1614-ben Körmenđen nem volt katolikus plébános: a városnak 1634-ig kizárólag református prédikátorai voltak. 1614-ben éppen Nemesnépi Dánielt váltotta Alsó-lendvai Péter.⁵ Az eredetileg az esztergomi érsekséghez, és azon belül a győri püspökséghez tartozó Körmenđen már a 16. század második felében jelentős számban éltek a reformáció hívei. A Tarnóczy, majd újra az Erdődy család birtokában lévő település plébániatemploma és az ahhoz tartozó iskola az 1560-as évek végén lett protestáns, 1590-től pedig 1643-ig a reformátusok kezén volt. Ezen a helyzeten az sem változtatott, hogy Körmenđ 1604-ben a Batthyány család birtokába került, mivel az uradalmat megvásárló Batthyány Ferenc is buzgón gyakorolta helvét vallását.⁶ 1605 és 30 között Körmenđ a református egyház egyik jelentős dunántúli központja volt. Jelezte a mezőváros fontosságát, hogy papjai között tekintélyes prédikátorok is akadtak, és több zsinatot tartottak itt.⁷

Miután az eredeti kérdésre, vagyis hogy ki lehetett a *Kalauz*-kivonat összeállítója, azaz ki volt a nem is létező körmenđi plébános 1614-ben, nem találtam meg a választ, a továbbiakban inkább a kézirat vizsgálatára összpontosítottam. Ennek folyamán a 8. oldalon találtam egy olyan bejegyzést, amely egyike azon kevés szá-

³ Telekesy 1699-ben készült és Bitskey István által publikált könyvjegyzékében nem szerepel ugyan a mű, de mivel a lajstrom csonka, nem zárhatjuk ki egyértelműen az egri püspök tulajdonos voltát. Vö. BITSKEY István, *Telekesy István egri püspök könyvjegyzéke 1699-ből*, Magyar Könyvszemle, 2008, 443–449.

⁴ IVÁNYI Sándor, *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa, 1850 előtti kéziratok*, Országos Széchényi Könyvtár, 1986, 55.

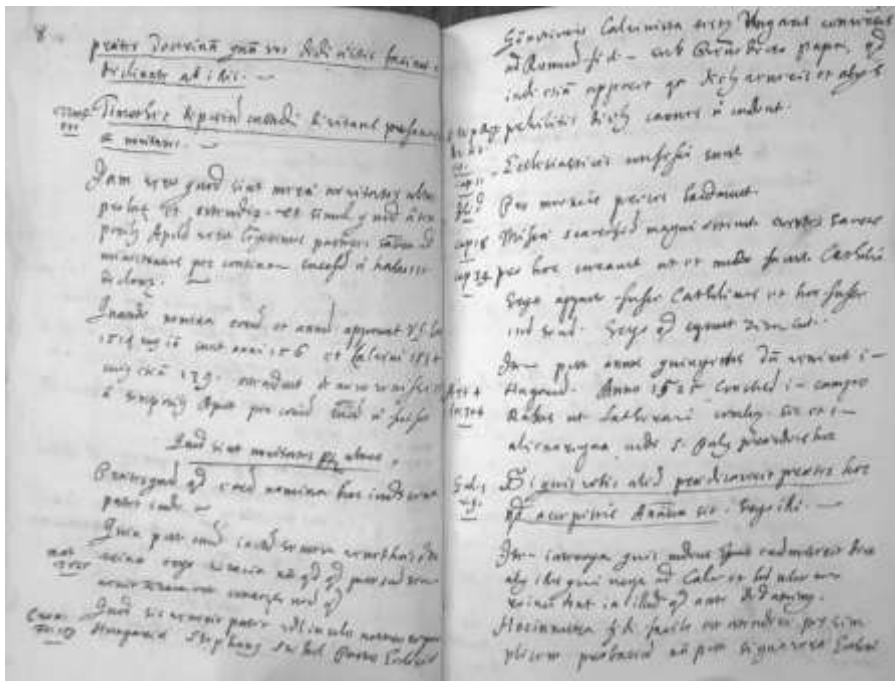
⁵ Vö. PATAKY László, *A körmenđi református egyházközség története* = BUNDICS Antal Miklós, ZÜGN Tamás, PATAKY László, SZÁNTÓNÉ Dr. BALÁZS Edit, *A Körmenđi egyházközségek és hitközség története*, Körmenđ, 1993 (Körmenđi Füzetek), 377, 433; TÓTH István György, *Körmenđ a kora újkorban (1526–1809)* = *Körmenđ története*, szerk. SZABÓ László, Körmenđ, Körmenđ Önkormányzata, 1994, 140–141. – Itt köszönöm meg Koltai Andrásnak a névtelen katolikus lelképásztor utáni nyomozásomhoz nyújtott segítségét.

⁶ TÓTH, *i. m.*, 114–116.

⁷ PATAKY, *i. m.*, 377–378.

mű szövegnek, amelyek nem a *Kalauz*-ból, hanem a kivonatoló saját tollából származnak.

Quando nomina eorum et annum apponunt Lutheri 1517 cujus iam sunt anni 156 et Calvini 1534 cujus etiam 139 ostendunt de novo venissent a temporibus Apostolorum per [...] non fuissent.⁸

A szövegben rejlő egyszerű számtani feladvány megfejtése után világossá vált számomra, hogy a fentebbi szöveg keletkezési éve 1673, tehát a kötet címlapján szereplő, a kivonat befejezését jelző dátum sem 1614, hanem 1674. Miután erre rájöttem, már meg is szoktam szerzőnk fura kis hetes számjegyeit, amelyeket könnyen olvashat egyesnek a kivonatban alaposabban el nem mélyedő olvasó.

Ezek után természetesen adva volt a kérdés: ki volt a körmendi plébános 1674-ben? Újra elővettem tehát a Körmendi történetével foglalkozó szakiro-

⁸ *Armamentarium...*, 8.

dalmat, hogy most már az eredeti elképzeléshez képest hatvan évvel későbbi állapotokat tekintsem át.

Körmend vallási viszonyaiban a fordulatot Batthyány Ádámnak a Pázmány Péter közreműködésével történő katolikus hitre való áttérése jelentette 1630-ban.⁹ A főúr 1634-ben elrendelte, hogy a református prédikátor hagyja el Körmendet. Parancsának azonban nem tettek eleget, és ezért négy évvel később ismételtlen megpróbálta elkergetni a protestáns lelkészt. Ez azonban a földesúrnak most sem sikerült, minthogy a Körmenden és a környező falvakban lakó hajdúvitézek, akiknek a vallásszabadságát az 1606-os bécsi béke garantálta, azzal fenyegették meg Batthyányt, hogy odébb állnak, amennyiben elúzi a református lelkészt Körmendről.¹⁰ Újabb fordulatot jelentett a helyi vallási viszonyokban a Wesselényi-összeesküvés bukása. Az azt követő ellenreformációs hullám keretében a vasvári prépost erővel foglalta el a körmendi templomot és az iskolát, amelyek 1683-ig katolikus kézen maradtak.¹¹ Ebből az 1671 és 83 közti időszakból, amelybe a mi 1674-es évszámunk is beleesik, egy plébános neve ismert, Makay Lászlóé, akit 1678-ban említenek a levéltári források.¹² Tóth István György a kora újkori Körmendről szóló tanulmányában feltételezi, hogy Makay volt a plébános már 1677-ben is, amikor a református valláson lévő lovas és gyalogsereg panasszal fordult Batthyány Kristófhoz „az itt való plébános alkalmatlan volta miatt”. A hajdúk szerint a katolikus lelképásztor nemcsak hogy sűrűn káromkodott, de „többeket arcul vert minden ok nélkül, sőt aki a legnagyobb, ha az kést keziben nem kapták volna, Horvát Balázs uramat véle megölte volna” panaszolják az egyébként szintén nem a finom modorokról híres hajdúk.¹³ Írásos bizonyítékunk nem lévén kizárólag a hipotézis szintjén fogalmazhatjuk meg azt az óvatos felvetést, hogy talán már 1674-ben is Makay László volt a plébános, vagyis esetleg ő lehetett az összeállítója a *Kalauz*-kivonatnak.

És most rátérnék a kézirat rövid ismertetésére. Az *Armamentarium parochorum* fő forrása tehát a *Kalauz*. A kivonat szerzője az címlapon kifejezett szándéka szerint kontroverzteológiai segédletként állította össze írását saját maga és más katolikus papok számára, de minthogy az idézetek végső forrása a legtöbb esetben a *Szentírás*, esetleg a prédikációs gyakorlatában is felhasználhatta jegyzetét. A kézirat 196

⁹ BUNDICS Antal Miklós, *Fejezetek a körmendi római katolikus egyházköziség történetéből = A körmendi egyházköziségek...*, i. m., 22.

¹⁰ TÓTH, i. m., 142.

¹¹ *Uo.*

¹² *Uo.*, 143.

¹³ *Uo.*, 142.

lapon át tartalmaz főként a *Kalauz*ból vett idézeteket, amelyekhez 10 oldalas tartalomjegyzéket csatolt az összeállító a könnyebb eligazodás végett. A teljes mű latinul íródott, így nemcsak a Pázmány által magyarul citált szentírási helyeket idézi latinul, hanem Pázmány magyar nyelvű magyarázatait is latinra fordítva jegyzeteli ki. Az idézetgyűjteményt a szerző kilenc részre osztotta, az egyes részekben belül fejezetek gyanánt a megfelelő sorszámmal ellátott *Ordo armorum*ok, (azaz hadrend, fegyvernem) állnak.

A citátumgyűjtemény összeállítója az 1637-es *Kalauz*¹⁴ használhatta, mivel a kézirat 79. és 107. oldalán is pontos, Pázmány művének harmadik kiadásában azonosítható foliószámra való utalást találunk. A kilenc rész *Kalauz*hoz való viszonyát a következő táblázatban foglaltam össze:

<i>Armamentarium Parochorum</i>	<i>Kalauz</i> (1637)
Pars Prima De Fide (pp. 1–15)	III. könyv, 1. rész
Pars Secunda De Ecclesia (pp. 16–34)	VIII. könyv, 1., 2., 6. rész
Pars Tertia De septem Sacramentis (pp. 35–70) Baptismus Confirmatio Ordo Extrema unctio Matrimonium Poenitentia Eucharistia (pp. 45–76)	– XI. könyv, 1., 2., 3., 4., 5., 6. rész
Pars Quarta De Justificatione (pp. 77–92)	XII. könyv, 2. rész
Pars Quinta De Invocatione Sanctorum (pp. 93–105)	XIII. könyv, 2., 3., 4., 5. rész

¹⁴ PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus. Igazságra-vezető Kalauz* [...], Pozsony, 1637.

Pars Sexta De Purgatorio (pp.106–113)	XIV. könyv, 3., 4. rész
Pars Septima De Imaginibus Christi (pp.114–118)	XV. könyv, 1. rész
Pars Octava De coelibatu sacerdotum (pp. 119–124)	XV. könyv, 2. rész
Pars Nona De armis obviis contra Haereticos (pp. 125–196) Vanitas Confessionis Augustanae Enormitas Confessionis Helveticae De praedestinatione Quid sentiat Calvinus de Christo Lutherus quid de bonis operibus sentiat Animae Patrum ante Christi Ascensum in Limbo detenebantur Lutherus false vertit Biblia Germanice Molnar et Caroliana versio Bibliorum quam falsa et abominabilis Constitutiones Ecclesiarum Calvinianarum et Lutheranarum Quis Judex Controversiarum	IV. könyv, 1. rész V. könyv, 1. rész V. könyv, 2. rész V. könyv, 3. rész III. könyv, 7. rész V. könyv, 6. Rész III. könyv, 12. rész III. könyv, 12. rész VI. könyv, 3. rész VII. könyv, 7. rész

Amint az látható a fentebbi táblázatból, a kézirat szerzője a kor felekezeti vitáinak legfontosabb kérdéseit veszi sorra és jegyzeteli ki Pázmány *Kalauz*ából. Munkáját a *Kalauz* III. könyvétől kezdi, amelynek témája az üdvösséges hit. Ezt követően egy nagyobb ugrást tesz és az Anyaszentegyházról szóló VIII. könyvtől folytatja a jegyzetelést. A szentségekkel kapcsolatos katolikus tanítást nem a *Kalauz*ból veszi, mivel ez nem található meg egyetlen tematikai egységben, egyedül az oltáriszentségről szóló egyházi állásfoglalást ismerteti részletesen Pázmány alapján. A kézirat szerzője az eucharisztiairól szóló, második leghosszabb (30 oldalnyi) idézetegyüttest a *Kalauz* XI. könyve alapján hozta létre. A megigazulásról, a szentek segítségül hívásáról, a purgatóriumról, a bálványozásról és a papi nőtlenségről szóló XII., XIII., XIV. és XV. könyveket már egymás után jegyzeteli ki a körmendi plébános. A *Kalauz*-kivonat utolsó, legterjedelmesebb tematikai egysége összefoglalóan a *De armis obviis contra Haereticos*, vagyis az „eretnekekkel szembeni kéznél lévő fegyverek” címet kapta, igaz ez az összefoglaló cím csak a kötet végén szereplő index-

ben szerepel. Ez a kéziratnak egyfajta miscellanea egysége, amely 24 alfejezetben idéz a *Kalauz* különféle könyveiből.

A kivonatoló a Pázmány által részletesen tárgyalt protestáns tanokat, illetve a *Kalauz*-ban lévő számos, protestáns szerzőtől származó idézetet csak elvéve citálja újra, jellemzően a katolikus egyház trienti zsinaton elfogadott dogmatikai útmutatását kívánja összefoglalni és főként szentírási helyekkel alátámasztani azt. Így például a purgatóriumot tárgyaló XIV. könyv első két részéből nincs idézet a kéziratban, mivel azok a lutheránusok és a kálvinisták purgatóriummal kapcsolatos állásfoglalásával foglalkoznak, és csak a 3. résztől ismerteti Pázmány az Anyaszentegyház véleményét.

A kivonat összeállítója tehát fő forrásként a *Kalauz*-t használta, csak elvéve idéz más forrást, így például a szentségeket tárgyaló részhez nagyrészt a *Catechismus Romanus*-t használja, de például a szentségi házasságról szóló egységben egy bizonyos *Turris Davidis* című könyvre hivatkozik, amelyet ez idáig nem sikerült azonosítanom. Protestáns szerzőket Luthert és Kálvint a *Kalauz* közvetítésével idéz, egy helyen, a 9. oldalon hivatkozik Székely István krónikájára, amit viszont a *Kalauz*-ban nem találunk. A citátumok általában a *Kalauz*-ban hivatkozott szentírási helyek, amelyeket kivonatolónk szó szerint bemásolt a latin nyelvű *Bibliából*, és számos alkalommal további bibliai locusokkal toldotta meg azokat. A kézirat szerkesztője az egyes témákhoz nem pusztán a Pázmány által idézett helyeket citálja újra, hanem az azok elé fűzött magyarázatot, bevezető tételt is idézi, latinra fordítva le azokat.

Lezárásképpen ezekre mutatok két példát:

Kalauz (1637)

Armamentarium parochorum

p. 836 (Az oltári szentségben jelen
vayon a' Christus teste)

p. 47.

Negyedik és Eötödik Bizonytság, a'
Sz. Pál szavaiból.
A' meg-szentelt Kenyér és Pohár
vételét, Christus Testének vérenek
Communicatio-jának, velünk közlésé-
nek, abban való részesülésnek nevezi.
Ha a' Christus Teste jelen nincsen,
hanem csak annak Jelét vésszük; ha
csak hit-által fogjuk-meg a' Christus

3. Ex verbis S. Pauli

Acceptionem panis et Calicis consecrati
Christi corporis et sanguinis
communicationem nominat (velunk
közlesenek abban valo reszesülesnek).
Si corpus non est praesens, sed solum
signum et fide percipimus. Ergo potest
panem consecratum et calicem absque

testét: Tehát magához veheti ember a' szentelt Kenyeret és Pohárt, a' Christus testében-való részesülés-nélkül; és így a' Sz. Pál szava helyes nem léssen, hogy a' szentelt Kenyér és Pohár vétele Christus Testében vérében való részesülés. Sőt, ha valósággal jelen nincs a' Christus Teste vére, hanem csak ezek Jelét vésszük; oly csúfoson bánik velünk Sz. Pál, mikor a' Christus Teste vére részesülését említi, mint a'ki egy madárra híjna ebédre, és a madár képét tenné az asztalra.

communicatione corporis et sanguinis Christi et sic non erunt vera ejus verba quod acceptio panis consecrati et calicis sit communicatio etc. idem faceret S. Paulus quod ille qui nos ad avem invitaret et eius imaginem apponeret ergo ne fallacem dicendum est esse praesens realiter.

II. Két dolgot mond Sz. Pál arrul, a'ki méltatlan vészi a' *Sacramentomot*: Egyiket; hogy oly vétkes, mint a' Christus Testének áruolója, öldöklője, vér-ontója, gyilkosa, *Reus erit corporis et sanguinis Domini*. Másikat, hogy a'ki méltatlan vészi, ítéletet észik magának, meg nem böcsülvén a' Christus Testét.
pp. 984–985

Secundo duo dicit S. Paulus qui sacramentum indigne sumit. Primo quod sit Reus erit corporis et sanguinis Domini arolója, öldöklője, ver ontoia. Secundo quod iudicium sibi manducatur et bibit, non diiudicans corpus Domini.

pp. 106–107

Harmadik Resze

A' Purgatóriumról és indulgentiákrul, mit hiszen a' romai gyölekezet?
[...]

1. *A'ki halálos bűnben meghal, mingyárt pokolba vettetik.*

Először: Azt hisszük, hogy mikor ember Halálos bűnbe esik, mingyárt méltó az örök kárhozatra; mint Sz. Pál ilyen szókkal tanítta *Atyámfiai*,

De purgatorio ordo primus
Quid de purgatorio sentiat Ecclesia

Quamprimum homo labitur in peccatore mortale, dignus est morte aeterna et damnatione ut ennuntiat S. Paulus 1 Cor 6 v. 9. *neque adulteri*, [...]

magatokat meg ne csalyátok [...]

[...]

2. *A bűnök ostromozási fennmaradnak
sokszor a bűn bocsánat után*

Másodszor: Azt vallyuk; hogy mikor az Ember bűne meg-bocsáttatik, az örök kárhozat kötelessége-is felszabadúl és meg-engedtetik, a'mi *Satisfactionk*-, Elég-tételünk-nélkül, csak szinte a' Christus érdeméért.

[...]

Mindazáltal, sokszor történik, hogy Isten megbocsáttya a' Bűnt, és az örök kárhozatot; de fenn-marad a' Bűntetés, mellyel üdő-szerént ostromoztatik a'ki vétkezett: Az-az, Ugy cselekeszik Isten velünk, mint *David Absolon*-nal, és egyéb Fejedelmek a' Gonosztevőkkel [2Reg 14, 21,32]

Si vero quis poenitentiam agat, remissa peccata et ex merito Christi obligatione damnationis sine nostris meritis et satisfactione tollitur.

Interim tamen saepe contingit, quod Deus condonet peccata, et condonet ita Homo non damnetur ob ea tamen saepe poena peccati reservari qua temporaliter puniatur qui peccat. Id est sic agit Deus nobiscum sicut David cum Absolone cui de peccato fratricidii tamen visione sua ipsum privavit et prohibuit ne faciem regis videat. [2 Reg 14, 21]

p. 987.

ELLEN-VETÉSEK. I. A'kinek Isten bűnét megbocsáttya, soha arrúl meg nem emlekezik *Ezech 18, 22. Cap. 33, 12. Jerem. 31, 34*

[Ezec 18, 22] Dices cui semel Deus peccatum dimittit non recordatur Jerem 31 v 34 recordatur aute, si post dimissum peccatum puniret.

p. 989

Az Indulgentiak mire-valók

Az Indulgentiák, vagy Búlcsúk, nem arra-valók, hogy azok erejéből, embernek Bűne bocsátassék; hanem,

p. 112–113

Ordo 5 Armorum

De indulgentiis quibus eadem poena deletur

Indulgentiae sive visitationes locorum sanctorum non ideo sunt quasi vero per

csak szinte azoknak a' Büntetéseknek le-szállítására rendeltettek, mellyek fenn-maradnak az Igazulás-után. Azért, valaki csak egy Halálos bűnben vagyon-is, az Indulgentiában nem lehet része: hanem a' ki immár ki-tért, és igaz Penitentia-által ki-tisztúlt Bűneiből, az vérszi hasznát a' Búlcsúnak.

[...]

illas remissio fiat peccatorum, sed solum ideo ut deleatur quae poena peccata remansit post Justificationem. Ideo qui est vel in unico peccato mortali non potuisset consequi indulgentiam, sed qui iam conversus liberatur a peccatis ille accipit utilitatem indulgentiae.